

Karinthy Frigyes emberfogalma I.

Ember és gép viszonya

1 BALOGH Gergő, *Karinthy nyelvet ölt: Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél*, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2018, 7.

2 R. TAKÁCS Olga, *Ambíció, siker és kudarc Karinthy novelláiban = Bíráló álruhában: Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 35.

3 KUCZKA Péter, *Néhány szó a szerzőről = KARINTHY Frigyes, A delejes halál*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1969, 167.

4 Dérczy Péter szerint „Karinthy terjedelmesebb prózai alkotásait csak nagyon tág értelemben nevezhetjük regényeknek”. DÉRCZY Péter, *Epikus hagyomány és személyiségválság: Karinthy Frigyes szépprózájáról* = szerk. ANGYALOSI, I. m., 25.

5 Karinthy az itt vizsgált szövegeiben a gép és a technika/technológia, illetve az ezzel kapcsolatos fejlődés fogalmait nem választja el élesen.

6 Persze annak megállapítása, hogy miként alakul a Karinthy-életműben az emberfogalom, sokkal komplexebb vizsgálatot kíván. Az ember-gép viszony vizsgálata csupán egy részét képezi(het) az átfogóbb kutatásnak.



A Karinthy Frigyesről szóló és a Karinthy-életművet tárgyaló tanulmányok mára kezdenek kilépni annak a közhelynek a fogságából, miszerint Karinthy munkásságát a humor, a humoros jelleg határozza meg. Már a *Bíráló álruhában* (1990) tanulmányai is sejtetik a kutatás újabb, lehetséges irányainak körvonalait, azonban a konferenciakötet megjelenése óta, egyre nagyobb hangsúly került olyan témákra és művekre, melyek nem a „Karinthy-értés megszilárdult főbb irányvonalait”¹ tekintik mérvadónak. Azért fontos ezt megjegyezni, mert ahogyan azt R. Takács Olga is megállapítja: „az egyes novellákról, a számtalan kísérleti típusról, a kortársi irodalomban szokatlan tematikáról, a fantasztikum szerepéről és még sok egyébről nagyon kevés mélyreható elemzés született”.² Márpedig Karinthyt éppen annyira nevezhetnénk a magyar sci-fi egyik előfutárának, mint humoristának.³ Rajongása a technikai médiumok és a tudomány iránt az irodalmi munkásságán is nyomot hagyott. Ennek bizonyítékai például az *Utazás Faremidóba* (1916) című kisregény,⁴ a Kozmosz Fantasztikus Könyvek sorozatban megjelent novellaválogatás, *A delejes halál* (1969), vagy a tudományos-fantasztikus novellákat egybegyűjtő kötet, *A negyedik halmazállapot* (2011) szövegei stb.

Tanulmányom tárgyául éppen azért válogattam Karinthy Frigyes tudományos-fantasztikus szövegei közül, mert egyrészt mind a műfajt, mind a szövegek „témavilágát” aktuálisnak tartom; másrészt egyetértetek R. Takáccsal abban, hogy Karinthy e szövegeiről csekély számú elemzés született. Jelen munka Karinthy írásai közül azokat a szövegeket emeli ki, amelyek az embert, az ember és gép (vagy technika)⁵ viszonyát állítják középpontba, s ennek kapcsán⁶ arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként alakul az emberfogalom Karinthy-nál. Karinthy kapcsán az is érdekes kérdés lehet, hogy a 20. század művésze miként látja (és láttatja) az embert, mivel a modernségben, illetve a technikai bummnak köszönhetően

elképzelt, hogy „mindaz, amit emberinek nevezünk, elsődlegesen a technika apparaturális diszkurzusában váljék hozzáférhetővé és annak technomateriális valóságáról vegyen mértéket.”⁷

1

Az ember mechanisztikus létrejöttének gondolata nem a 20. század újdonsága. Gondoljunk csak vissza bármely általunk ismert mitikus teremtéstörténetre, hiszen „az emberiség keletkezésére számtalan mitikus és racionális magyarázat született már, köztük nem egy akad, amelyik a valódi ember és a mesterséges ember kettősségét föltételezi.”⁸ Ez alapján Karinthy szövegei nem attól kivételesek, hogy a mesterséges és valódi élő kettősségét helyezik középpontba, hanem sokkal inkább attól, ahogyan ezt a kettősséget bemutatják abban a korban, amikor a filozófia és az antropológia legfőbb feladatának a *Mi az ember?* kérdés megválaszolását tartja. Az ipari forradalmak gyors technikai fejlődésének köszönhetően az ember tökéletesítése iránti vágy is erősödni látszott. Először az ember munkáját segítő, majd az embert helyettesítő gépeket találtak fel, ami természetesen a műveltségre, társadalomra és a művészetekre is hatással volt.⁹ Fokozatosan „jelenséggé vált a gépiesített ember vagy a gépek, automaták, robotok emberi attribútumokkal történő felruházása.”¹⁰ A tudomány, a technika, a fejlődés és a jövő, illetve ezeknek az emberre gyakorolt hatása már az első világháború kitörése előtt is foglalkoztatta Karinthyt. A *Görbe tükör* (1912) című novelláskötetben, ahogyan azt a fejezetcím is mutatja, Karinthy egy teljes szakaszt szentel a (fikciós) *Tudományról* szóló szövegeknek. A *Közlekedés* című, *Az Uránia tud. színház bemutatója a 8342. év 117-ik napján* alcímmel ellátott novellájában „A közlekedés első nyomai”-ról,¹¹ az emberi test természetességének és egységességének felszámolásával a testről, mint félig gépi félig biológiai elemekből álló kibernetikus organizmusról értekeznek:

Elő közlekedési eszköze az emberiségnek egy egészen sajátos, nem éppen érdektelen *gépezet* volt, melyet a törzs két oldalára alkalmaztak. Méteres *csontudakból állt a gépezet*, szám szerint kettőből, mely ütődés ellen meleg hússzeletekbe volt becsavarva. Ezek közül a rudak közül az egyiket nekiszorították a talajnak, a másikat fölemelték, és kissé távolabb megint letették. Erre az egész eljárás újakezdődött. Állítólag így előre lehetett jutni. *Ezt a gépet „láb”-nak nevezték...* [kiemelés S. V.]¹²

„Annak lehetősége [...], hogy a testet, mint egy szabható ruhadarabot szemléljük [...], a test eltárgyasítását mutatja. Ez csak a test és szellem kartézianus szétválasztása nyomán keletkező kul-

7 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Hogyan történik a hangulat? A hangoltság „materiálisának” irodalmi fenomenológiájához* = Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia, szerk. BÖHM Gábor, FEDELES Tamás, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Diákköri Tanács, 2013, elektronikus kiadás, 113.

8 MAGYAR László András, *A műember története*, Akadémiai, Budapest, 1992, 7.

9 Hatással volt például E. T.A. Hoffmannra, E. A. Poe-ra, Jókai Móra stb. Karinthy szövegeiben ennek a változásnak az érzékeltetése/érezkelhető-sége is közelebb visz az ember-gép kapcsolat feltáráshoz, mivel a szövegek hősei, hasonlóan Jókai hőseihez, valami hasonló átalakulás részesei.

10 VIDOSA Eszter, *Testhatárszegés a magyar irodalomban és filmben: A kiborg-jelenség tétje = Homo Viator: Tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből*, szerk. MIHÁLY Vilma, PAP Levente, PIEDNER Judit, TAPODI Zsuzsa, RHT kiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, Bukarest – Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár, 2015, 315.

11 KARINTHY Frigyes, *A közlekedés: Az Uránia tud. színház bemutatója a 8342. év 117-ik napján* = K. F., *Görbe tükör = Karinthy Frigyes összegyűjtött művei*, szerk. UNGVÁRI Tamás.

12 Uo.

13 J. A. TILLMANN, *A test denaturálása* = J.A.T., *Távkeretek*, Budapest, Kijárát, 1997.
<http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/tavkeretek/est.html>

14 KARINTHY Frigyes, *Együgyű lexikon* = K.F., *Görbe tükör*.

15 KARINTHY Frigyes, *Utazás a koponyám körül*.

16 TILLMANN, *I. m.*

17 VIDOSA, *I. m.* 314.

18 KARINTHY Frigyes, *A lélek arca* = K. F., *A delejes halál*, 29.

19 *Uo.*, 31.

20 „Ludwig Boltzmann, a nagy bécsi fizikus [...], azt akarta bizonyítani, hogy nem létezik gondolat egy neki megfelelő anyagi, nevezetesen neurofiziológiai apparátus nélkül, nemesen és egyszerűen azt javasolta a jövőbeli kutatásnak, hogy vetítsük ki gondolatainkat röntgenképernyőre. [Ezt a gondolatát a *Populäre Schriften* című munkájában közli, amely először 1905-ben jelent meg Lipcsében. – S. V.]” Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 130.

21 ADY Endre, *Átkozott a gondolat*.

22 BABITS Mihály, *Irodalmi nevelés: Egy tantárgy filozófiája tanulók számára*.

23 KARINTHY, *A lélek arca*, 31.

24 KARINTHY Frigyes, *A fotografált gondolat* = K.F., *A delejes halál*, 96.

turális környezetben válhatott lehetővé.”¹³ A test ilyesfajta eltárgyasítása az *Együgyű lexikon* (1912) *Tudomány* szócikkében is helyet kap, amely szöveg az orvostudományról kijelenti, hogy az „rájött, hogy hogyan kell összevarrni egy szétvágott katonát ahhoz, hogy még egyszer szét lehessen vágni”,¹⁴ vagy még erőteljesebben fogalmazódik meg az *Utazás a koponyám körül* című művében, ahol azt írja, hogy a test „csökevény, rossz ruhája a léleknek.”¹⁵

Mielőtt továbblépnénk, Tillmann fent idézett gondolataihoz annyit még érdemes hozzátennünk, hogy a test és szellem dualista kultúrája/társadalma mellett „[n]em elhanyagolható [...] azoknak a technikai találmányoknak a hatása sem, melyek a fordulat [test és szellem szétválasztása – S. V.] szemléleti feltételeit megalapozták.”¹⁶ Ilyen találmányok például az optikai médiumok. „Az úgynevezett pillanatgépek közül a legelső a szem volt, a szem működését érintő kísérletekkel és boncolásokkal párhuzamosan pedig elkezdtek kísérletezni képelőállító gépekkel, például mikroszkópokkal, kamerákkal és vetítőkkel.”¹⁷ Az optikai kísérletek és eszközök Karintht is foglalkoztatták. *A lélek arca* – a szöveg tanúsága szerint – egy „optikai kísérletről”¹⁸ szóló tudósítás, ami jól szemlélteti, hogy az optikai médiumok és a technikai fejlődésük is hozzájárult Karinty szövegében a test denaturálásához.

[A] retina sárga foltján valóságos, fixírozott képe jelenik meg annak, amit látunk, *s mint a mozifilm* egymásra következő képeit a hosszú szalag, úgy rögzíti meg s teszi el valahová valami végtelenül *finom szerkezet* mindazt, mit valaha láttunk odakünn a nagyvilágban. [...] [B]izonyos, hogy egész agyműködésünk ilyen alapon történik, a gondolkodás nem más tehát, mint *rekonstrukció*, képek visszaidézése és egybekapcsolása, képekké, melyek valaha agyunkba kerültek.¹⁹

A szöveg nem alkalmazkodik a kortársi, humanista szemlélethez, az emberi gondolatokat csupán kivetíthető rekonstrukcióknak véli, melynek gondolata korábban a fizikában is felmerült.²⁰ A kortársi szemlélettől való elrugaszkodás annak módjában is kifejezővé válik, hogy nem a humanista bölcséleti tradíció fogalmi eszköztárát használja, amikor például a gondolatról beszél. Karintynál a gondolat nem az ember „[s]zörnyű szépsége”²¹, vagy a „lélek”,²² hanem Karinty megtisztítja a fogalmakat elvont jelentésüktől és azokat tárgyakkal helyettesíti. *A lélek arca* esetében – mint láthattuk – a gondolatot „régén felvett képek negatívja”-ként²³ határozza meg. Természetesen nem egyedi esetről beszélünk, hiszen Karinty *A fotografált gondolatban* (1932) is azt írja, hogy a gondolatok „megrögzített képek”.²⁴ Azonban azt is érdemes megjegyezni, hogy nem csupán a gondolat és az emlék fogalmakat dehumanizálja. Az *Utazás Faremidóba* című kisregényben is hasonlóan jár el, amikor azt

mondja, hogy a lélek, „a természet erőinek anyagban való összesűrűsödése”.²⁵ Ugyanígy amikor teremtésről, vagy létről értekeznek, hibátlan összeszerelésként gondolja el, s ezzel a születés, élet és halál klasszikus értelemben használt fogalmait is felülírja.

Ahogy arra Balogh Gergő rámutatott, Karinthy háború alatt, illetve az azt követően írt szövegeiben egyre erőteljesebben érzékelhető, hogy „az úgynevezett ember fogalma, úgy tűnik, visszavonhatatlanul az elmosódás útjára lépett a test és a technikai eszközök új, pusztító kombinációiban.”²⁶ A robotok és automaták komoly irodalmi hagyományra vezethetők vissza. Ahogy korábban már említettük, a mesterségesen létrejött ember gondolata a mitológiai időkig nyúlik vissza. Említhetnénk Pügmalion Galateáját vagy Héphaisztosz Talószát, az irodalmi hagyományból pedig Shelley *Frankeinstein*, vagy Hoffmann A *homokember* című művét. Karinthy szövegeiben is megfigyelhető, hogy az ember és az emberi test gyakran a gép, illetve a gépies működés nézőpontjából kerül meghatározásra. Így érthető az is, hogy az „automata” a *Lázadó testben* (1933) az emberi test, az emberi szervezet metaforája.²⁷

Karinthy írásművészetének jellegzetes vonása, hogy gyakran visszautal korábbi, saját textusaira. Előfordul, hogy szó szerinti (ön)idézetekkel, utalásokkal vagy visszatérő témákkal utal pretextusokra.²⁸ Ekképpen jár el a *Kistext a farkas jegyében* (1935) című karcolatában is. Azzal, hogy egyértelmű utalást tesz az *Új Illászra* (1933), felbontja a szöveghatárokat, ezzel is értelmezve saját gondolatait. A *Kistext a farkas jegyében* a gépeket élőlényként definiálja, ami szintén nem ennek a szövegnek az egyedi vonása, hiszen Karinthy több művében (ennek bizonyítéka például az *Utazás Faremidóba*) „az élőlényeket néhány attribútum összességére redukálja, és ezen attribútumokat a gépben ismeri fel újra”.²⁹

Mindehhez (az üzem – S. V.) maga adja a gépet, ezeket a ravasz és okos, hihetetlenül ügyes háziszörnyeit a technika századának. [...] Ha a sok száz kilométer finom fonalhálózat sűrű soraiban egyetlen szálacsokkát eltépsz, az egész behemót gép abban a pillanatban sértődötten megáll, és megvárja, míg a szálát összeköti. Éppen hogy nem csap a kezére a tolakodónak, vagy nem kiabál segítségért. Egy-két év múlva nyilván ez is meglesz. Emlékeznek önök „Új Illász”-ra, az önálló gépek uralmára?³⁰

Az említett *Új Illász*ról és a novella ember-gép viszonyáról érdemes bővebben szólni. Itt is találkozhatunk utalásokkal a korábbi művekre, de témájában leginkább az *Utazás Faremidóba* című kisregényre hasonlít. Mindkét mű olyan univerzumot tár fel, melyek világepítése az ember és a gép megváltozott viszonyára épül. Míg a kisregény az emberből kiábrándult, csalódott „én”, addig a novella a szorongó „én” gépekhez való viszonyát mutatja be. Az *Utazás Faremidóba* cselekménye egy utópisztikus, fantasztikus világban játszódik, ahol magas intelligenciával rendelkező gépek élnek, melyek az embert bár élőnek, ám önmaguknál alacsonyabb rendű „élősdí”-nek, betegségnek tételezik. A cselekmény az első világháború idején kezdődik. Erre utal a mű első fejezete, ami

25 KARINTHY Frigyes, *Utazás Faremidóba*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2011, 30.

26 BALOGH Gergő, *Antropológia, technicitás, nyelv és irodalom: Karinthy Frigyes: Utazás Faremidóba = Kosztolányi nemzedéke és a háború (1914-1918)*, szerk. Bucsis Katalin, MTA – ELTE, Budapest, 2015, 235.

27 KARINTHY Frigyes, *Lázadó test* = K. F. Szavak pergőtűzében.

28 BALOGH Tamás, *Egy életmű és töredékei: A Karinthy-filológia múltja és lehetséges jövője*, Forrás, 2005/1., 51.

29 BALOGH, *Karinthy nyelvet ölt...*, I. m., 110.

30 KARINTHY Frigyes, *Kistext a farkas jegyében* = K. F., *Szavak pergőtűzében*.

31 A hajó valóban november 25-én robbant fel. Még az az adat is hiteles, hogy a robbanást egy német tengeralattjárónak tulajdonították, ám valójában „a szerencsétlenség oka csak a löporraktárban történt robbanás lehetett”. A Világháború Képes Krónikája, 2015/július (41. füzet), 59–60.

32 Humberto R. Maturana, Francisco J. Varela, *Autopoiesis: Az élő szerveződése = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. Bónus Tibor, Kelemen Pál, Molnár Gábor Tamás, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 237–240.

33 Homeosztázisnak a „belső környezet állandóságát” nevezzük. „Az állandóság ellen ható tényezők a következők: a sejtek bizonyos anyagokat felvesznek az intersticiális térből, így azok mennyisége csökkenne, míg más anyagokat kiválasztanak, melyeknek a mennyisége növekedne, ha nem lenne folyamatos kicserélődés a vérplazma és az intersticiális folyadék között.” = Cseri Julianna, *Élettani alapismeretek*, Debreceni Egyetem, 2011.

34 Karinty, *Utazás Faremidóba*, 39–40.

35 Maturana, Varela, *I. m.*, 243.

36 Karinty, *Utazás Faremidóba*, 34.

szerint Gulliver a Bulwark sorhajón vállalt seborsosi tisztséget, mely sorhajó valóban létezett az első világháború idején.³¹ Az *Új Iliász* cselekménye ezzel szemben egy disztópikus földi világon, a Föld ötödik évezredében játszódik, ahol az ember által „teremtett” gépek átveszik az uralmat a világ felett.

A két mű legfontosabb közös vonása az, ahogyan az önálló, élő gépeket megjelenítik. Éppen ezért, jelen tanulmány következő része kísérletet tesz az *Új Iliász* és az *Utazás Faremidóba* párhuzamos vizsgálatára. A két szöveg különböző társadalmi (és történelmi) helyzetben keletkezett, más a műfajuk, más-más kort jelenítenek meg, mégis sok hasonlóságot mutatnak, ami az ember-gép viszonyt és a gépek megjelenítését illeti. A párhuzamos vizsgálat talán közelebb visz bennünket e hasonlóságok (okának?) megértéséhez.

2

Előzetesen fontos tisztázni, hogy milyen értelemben beszélünk élőkről. A vizsgálat során Maturana és Varela idegphysiológusok élőlényfogalmára támaszkodunk, akik abból indulnak ki, hogy az élőlény fogalmát megfosztják minden animisztikus és egyéb nem-materiális jellemzőjétől úgy, hogy az élő fogalmához a mechanisztikát kapcsolják. A szerzőpáros tehát abból a feltételezésből indul ki, hogy az élő rendszerek olyan autonóm entitások, amelyek léte nem feltételezi a nem-materiális teremtő életerő közreműködését, képesek reprodukálni önmagukat; továbbá az élő rendszerek gépek, amelyek szerveződésük alapján határozhatóak meg, és leírhatók ugyanúgy, mint bármely más szerveződés, azaz a relációi és nem alkotórészeinek jellemzői alapján.³²

Faremidó lakosai, a szolaszik, homeosztatikusként,³³ szervetlen (és valamilyen szerves) anyagok keverékéből álló gép-lények. Homeosztázisuk bizonyítéka az, ahogyan az agyuk meghibásodását és a hiba kiküszöbölésének folyamatát leírják.

[M]egtörténik ugyanis, hogy [...] a szolaszi agyveleje (mint ahogy mi mondanók) elromlik. Láthattam, hogy a tiszta földön sok helyen található az a romlott és bomlófélben levő anyag, amit én szerves vegyületnek szoktam nevezni [...] valahogyan belekerül a szolaszi fejébe, és megmérgezi a gondolkodás szervét. [...] a szolaszi-gyárban kiöntik a beteg egyén agyát, és bizonyos reagensekkel keverve keresztülszűrlik egy bizonyos vegyületen. Ez alkalommal a bomlott anyagok kiválnak, és a szem visszakapja eredeti tisztaságát: – ha nagyon fertőzött már a folyadék, akkor egyszerűen kiöntik, és frisset alkalmaznak.³⁴

Maturana és Varela azt állítják, hogy az autopoietikus gépek homeosztatikusként.³⁵ A szolaszik az autopoiesis követelményeinek is megfelelnek, hiszen ahogyan az „agyvelejük” esetében is láthattuk, a struktúrájukat alkotó anyagok kicserélhetőek és javíthatóak anélkül, hogy a gépek „összhangja és egyénisége megváltoznék.”³⁶

Karinthy szövegében a dehumanizált diskurzus, a korábban már említettekén kívül (lélek, teremtés), az emberi agy teljesen materiális, mechanisztikus leírásában, illetve a szöveg egészén is megmutatkozik. Az emberi agy működését egy fénymikroszkóphoz hasonlítja, az én-fogalmat pedig hamis fogalmakat létrehozó nyers dologként definiálja:

[A]z emberi agyat holmi *nyers üvegnek* kell tekintenem, amiből nagyítóüveget akarnak csinálni. Ahhoz, hogy ezt eléjük, addig kell szűrni és tisztítani az üveg folyékony anyagát, míg tökéletesen átlátszó lesz, hogy rajta keresztül megláthassuk a megnagyítandó tárgyat. Önök azonban nem ezt teszik, hanem éppen ellenkezőleg, mindenféle átlátszatlan, *nyers dolgot* raknak a folyadékba, ilyeneket, mint öntudat, önismeret, én-fogalom, hogy sötétebb és tömörebb legyen, attól való félelmükben, hogy a teljesen átlátszó agy keresztülbocsátván a sugarakat, önmaga eltűnik, mert nem látható, mint az üveg.³⁷

Ezt a meglátást – tehát azt, hogy a denaturált ember a kisregény központi eleme – erősíti meg az is, amit Balogh Gergő fogalmaz meg tanulmányában Karinthy egy másik, a *Három liter benzín. Az ember és a gép* (1931) című alkotása kapcsán, mégpedig hogy a „természet és ember kitüntetett kapcsolatát Karinthy-nál a gép és ember kapcsolata váltja fel, így az állatokkal és növényekkel vállalt testvériség helyére a géppel vállalt testvéri viszonyra való felhívás kerül”,³⁸ mely állítás igaz a *Faremidóra* is. Gullivert ugyanis kellemetlen érzés fogja el akkor, amikor az emberarcú fákkal hasonlítják össze; másrészt a gépekhez való „tartozni akarására” utal az a tény, hogy a kisregény utolsó fejezetében Gulliver szolaszívá kíván változni.³⁹ A faremidói szerves léttől való idegenségét ki is fejezi: „[k]étségbeesetten kiáltoztam, hogy nem akarok hasonlóvá válni azokhoz a fájdalmas, kiszikadt fákhöz, itt az országútja mentén...”;⁴⁰ majd az „Lét igazi törvényt” materializálva így folytatja: „...midőn majd elpusztul a beteg élet a földön, s átveszi uralmát a Lét igazi törvénye: a hő és erő, delej és fény.”⁴¹

Az *Új Illiász* szövegében több helyen tetten érhetőek utalások a *Faremidó* szövegére. Ilyen például az emberi munkát segítő, majd később azt felváltó gépek gondolata.⁴² Az *Utazás Faremidóba* így fogalmaz:

Végre addig jutottunk, hogy a gépek nemcsak hogy megsegítették az embert minden dolgában, s megsokszorozták erejét, de egymagukban sokkal tökéletesebben végezték el a munkát, mint ahogy gyaló emberi testünk valaha elvégezhette. [...] Gépek és művek felülmúlták az embert.⁴³

Az *Új Illiász* ehhez nagyon hasonlóan, ekképp:

[A]z akkoriban élettelennek nevezett gépeket az élet hozta létre, az élet használta fel, tulajdon létének felfokozása, tökéletesebb működése irányában.⁴⁴

37 Uo., 41. –
kiemelés S. V.

38 BALOGH, *Karinthy
nyelvet ölt...*, i.m.,
116.

39 KARINTHY, *Utazás
Faremidóba*, 56-57.

40 Uo., 56.

41 Uo.

42 Ld. 6. lapalji
jegyzet

43 KARINTHY, *Utazás
Faremidóba*, 24.

44 KARINTHY, *Új Illiász*
= K. F., *A delejes
halál*, 117.

45 KARINTHY, *Utazás
Faremidóba*, 24–25.

46 *Uo.*, 51.

47 BALOGH,
*Antropológia, tech-
nicitás... I. m.*,
249–250.
Egyébként a kisre-
gény szövege is
kijelenti ezt. Vö.
KARINTHY, *Utazás
Faremidóba*, 60.

48 KARINTHY, *Új
Illiász*, 120. – kieme-
lés S. V.

49 KARINTHY, *Utazás
Faremidóba*, 16.

50 KARINTHY, *Új
Illiász*, 115–125.

51 MATURANA,
VARELA, *I. m.*, 252.

52 KARINTHY, *Új
Illiász*, 119.

53 MATURANA,
VARELA, *I. m.*, 267.

Az *Új Illiász* alap gondolata éppen az a jelenség, melyet Karinty az *Utazás Faremidóba* fent idézett részében leír: „[g]épek és művek felül-
múlták az embert. [...] Az ember önmagánál mindig többre becsülte
azt, amit alkotott, s minden alkotásában arra törekedett, hogy önmagát
is megalkossa, újra és tökéletesebben, hogy aztán megszűnjön lenni,
mint felesleges agyagminta, amibe az ércet öntötték.”⁴⁵

Azonban, ami még szorosabb intertextuális kapcsolatot létesít a két szöveg között, hogy az *Új Illiászban* Faremidó géplényeire is utalást találunk. Gulliver társa, a szolaszi Midore „mikroszkópon keresztül megfigyelte” a Földet és az embereket. A betegség (vagyis az emberek) kipurítottására való egyik kísérlete során „a doszirék kavargó, levegő után kapkodó csomójából kivált egy erősen fejlett példány”, mely „felkapta csápjait vagy karjait, és felfelé mutogatott, arra felé, ahonnan ő, Midore, a pusztító sugarakat bocsátotta feléjük”.⁴⁶ Balogh Gergő *Antropológia, technicitás, nyelv és irodalom* című tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy Midore szeme a Nap, melyhez a regényben leírt emberek imádkoznak.⁴⁷ Az *Új Illiász*, az özőnvízszerű világkatasztrófát köti a Naphoz: „[v]alami szétrobant, kénes üstökös, a Nap közelében, s lövedékei utolérték a Földet”.⁴⁸ A Hold helyén ennek következtében egy új, kisebb Hold került, amelyet a szöveg úgy ír le, mint furcsa, tojás alakú tárgyat. Az *Utazás Faremidóba* Gulliverjének megmentője hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, hiszen „felül tojás alakú aranytömb, [...] olyanforma, mint egy nagyon szabályos, stilizált emberfej”.⁴⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy a szolaszik többször is kísérletet tettek a Föld betegségének elpusztítására, illetve ha nem húzunk éles határvonalat a *Faremidó* és a jóval később, 1933-ban kiadott novella, az *Új Illiász* között, akkor láthatjuk, hogy a megjelenésük és műfajuk közötti különbözőség ellenére poétikailag egymást kiegészítő szövegekről beszélhetünk.

Az *Új Illiászban* az emberek és gépek viszonya amolyan szerencsétlen beteljesülése a *Faremidó*ban leírtaknak. Azt, hogy a novella gépei autopoietikusak-e vagy sem, teljesen más irányból kell megközelítenünk, mint a *Faremidó* esetében, hiszen itt nem egyszerűen a gépek gép-gyártásáról van szó, hanem a gépek evolúciójáról, amit a több szöveg helyen olvasható „gépek voltak az ősei” és a „szaporodtak”⁵⁰ formula is bizonyítanak. A már idézett Maturana és Varela az élő gépek evolúcióját is vizsgálják. Először is tisztázzák, hogy az élő autopoietikus rendszereket ember is létrehozhatja, majd azt állítják, hogy „[a]z élő rendszerek mint fizikai autopoietikus gépek cél nélküli rendszerek”.⁵¹ Az *Új Illiász* önálló gépei is ilyen autopoietikus szerveződések.

A harmadik ezredév végén gépek és automaták jelentek meg a Földön, különféle alakú és mozgású mozgó csodák, amiket *valami mérnök-lángész céltalan teremtő szeszélye*, kísérletező kedve állított össze, pusztán kíváncsiságból. Ezek a gépek és automaták immár *nem álltak* valamilyen *emberi cél* szolgálatában. Külön, önálló, *céltalan*, emberközponti szemlélettel nézve értelmetlen létet *éltek*, de *határozottan éltek*.⁵²

Az autopoietikus rendszer szaporodásával és evolúciójával kapcsolatban leírják, hogy az autopoiezishez képest ezek a tényezők minden esetben másodlagosak. Az élő rendszerek szaporodása ugyanis, „az autopoiezis bonyolódásaként jelent meg”.⁵³

Jogos lenne a kérdés, hogy mi a közös az *Új Iliász* és az *Utazás Faremidóba* gépeiben, ha a szolaszikhhoz képest az *Új Iliász* a géplényeinek a létrejötte az embernek köszönhető. Figyelembe kell azonban venni, hogy a kisregény a szolaszikon kívül – ahogyan azt fentebbi idézetekből is láthatjuk – más, emberi kéz által létrejött gépekről is beszámol. Az *Új Iliász* elbeszélője is az emberi céloknak alávetett gépeket ír le, majd kitér arra is, hogyan keletkeztek az első önálló gépek. A szöveg e pontján, a gépekről szóló elbeszélésben is változást érzékelhetünk. A gép tulajdonságai ugyanis, a szervetlen szerkezetek – mint csápok, tapogatók és kerekek – mellett kiegészülnek olyan tulajdonságokkal, melyek az élő szervezetek sajátjai.

Ez az *első önálló gép* [...] abban különbözött az eddigiektől, hogy belső, önmagában adott, saját céljait szolgáló szerkezet irányította mozgását. [...] mikor fogyóbban volt a hajtóerő, [...] magától, automatikusan felszedte, mondjuk, a benzint, és folytatta a szaladgálást addig, amíg – itt már joggal használhatjuk a szót – újra meg nem *éhezett*. [...] Ez a gép *önálló* mozgásrendszert folytatott addig, míg *szerveit* [...] el nem koptak, fel nem őrlődtek.⁵⁴

Karinthy szövege nem tesz különbséget szaporodás és önreprodukciónak között: „önmagukat sokszorozták, vagyis szaporodtak”.⁵⁵ Maturana és Varela a szaporodás három módját különböztetik meg, mégpedig a replikációt, a másolatot és az önreprodukciónak.⁵⁶ A replikációs rendszer önmagától eltérő, azonban egymással azonos dolgokat hoz létre; a másolat leképezés egy a másolótól eltérő rendszerre. Az önreprodukciónak rendszerek, saját magukhoz hasonló egységeket hoznak létre annak érdekében, hogy fenntartsák önmagukat, tehát „a létrehozás folyamata összekapcsolódik saját maga előállításának folyamataival”.⁵⁷ Az *Új Iliász* gépei is ugyanebből az okból kifolyólag kezdenek önreprodukciónak.

E géplények is, elkopván a szerkezet, még ép alkatrészeikkel munkához láttak, s a nyers fémekből és egyéb megfelelő anyagokból más, *önmagukhoz hasonló gépeket állítottak össze* s indítottak útnak.⁵⁸

Fontos megjegyezni, hogy Maturana és Varela szerint „csak az autopoietikus rendszerek képesek önreprodukciónak, mert csak e rendszerek valósulnak meg önmaguk előállításán keresztül”.⁵⁹

Láthatjuk tehát, hogy az *Új Iliász* és az *Utazás Faremidóba* szövege egymással rokon szövegeknek tekinthető. A két szöveg által leírt gépekről megállapítható, hogy autopoietikus szerveződések. Karinthy a szövegeiben valóban utal korábbi szövegekre, még akkor is, ha ezt a szövegek témájával, illetve a téma kidolgozásának mikéntjével teszi. Az *Utazás Faremidóba* szövegében felfedezhetünk több olyan

54 KARINTHY, *Új Iliász*, 117–118.

55 *Uo.*, 119.

56 MATURANA, VARELA, *I. m.*, 267.

57 *Uo.*, 268.

58 KARINTHY, *Új Iliász*, 119.

59 MATURANA, VARELA, *I. m.*, 268.

60 BALOGH Tamás,
„Műszereik segítségé-
gével állandóan
figyelni fognak.”:
Karinthy Frigyes:
Utazás Faremidóba.

61 KŐHEGYI
Gabriella,
Tudomány, babona
és misztikum
Karinthy Frigyes
prózájában,
Ponticulus
Hungaricus, 2013/5.

62 Uo.

szövegrészt is, mely más szövegekkel, például az *Emberautomata* című krovival vagy a *Két hajó* (1915) és a *Csevegés az úrben* (1914) című írással mutat intertextuális kapcsolatot. Ezekre a kapcsolatokra Balogh Tamás is kitér „Műszereik segítségével állandóan figyelni fognak”⁶⁰ című esszéjében. Ő egymás előzményeinek tekinti ezeket a szövegeket. Annyi bizonyos, hogy e művek mindegyikében, az ember alacsonyabb rendű a gépeknél. Karinthy Frigyes természettudományok és technika iránti rajongása egyértelműen felfedezhető a műveiben, azonban – ahogyan azt láthattuk – ez nem jelenti azt, hogy Karinthy számára a technika jelenti az ember felemelkedését. Megállapítható, hogy az itt vizsgált szövegekben Karinthy a technika vívmányait, a gépeket magasabb rendűnek tekinti az embernél, s talán éppen ennek köszönhető, hogy szövegeiben gyakran tekint az emberre dehumanizált nézőpontból. Véggkövetkeztetése minden esetben az, hogy a „tudomány és a technika az ember kezében lealjasító”.⁶¹ Karinthy vizsgált műveinek középpontjában az ember áll, hiszen ahogyan Kőhegyi Gabriella is fogalmaz, „[a] gép paradoxona az, hogy a mechanizmus idővel mindig az emberi felé terjeszkedik, annak a szerepét veszi át, s végül az embert is kiszorítja”.⁶²

Vakcina, installáció, Baby on board, Magma,
Sepsiszentgyörgy, 2011. Fotó: MAGMA archívum

